

När ontologier krockar

Samiskt självbestämmande som en pågående relation till landskapet

Ragnhild Nilsson

When ontologies collide: Sámi self-determination as an ongoing relationship to the landscape

In indigenous people-related research, it is impossible to ignore the indigenous methodological and research ethical discussion that is ongoing both internationally and nationally, within indigenous communities and research institutions. Also, in a Swedish/Sámi research context, the critical perspectives and indigenous methodological starting points have been discussed. What has not been discussed, however, is how these methodological approaches can be operationalized in researchers own research on a theoretical level. The starting point for this article is that it is possible to operationalize another ontological starting point for analyzing Sámi self-determination through norms and actions that are contained within the Sámi language and in Sámi concepts. These norms can be expressed in Sámi legal perceptions of how natural resources are used, but also through practical actions, for example through how reindeer are moved and how relationships with all living things arise and are maintained. The article describes how the Sámi concepts, and their meaning can be used as analytical concepts to contrast existing theories about indigenous peoples' self-determination and shows what consequences this ontological perspective has for both Sámi self-determination in relation to the state, and for the theoretical understanding of indigenous peoples' self-determination in general.

Inledning

Kritiska perspektiv inom urfolksforskningen har växt fram under de senaste decennierna (se bl.a. Black 2011; Borrows 2002, 2016; Coulthard 2014; Doerfler 2015; Simpson 2017; Turner 2006), vilket tidsmässigt hänger ihop med motsvarande utveckling på det urfolksrättsliga området där förståelsen och omfånget

Ragnhild Nilsson är verksam vid Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap, Mittuniversitetet.
E-post: ragnhild.nilsson@miun.se

av urfolks rätt till självbestämmande har förtydligats och stärkts (Anaya & Rodriguez-Pinero 2018; Lightfoot 2016; Åhrén 2016).

I FN:s urfolksdeklaration (Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, UNDRIP) från 2007 slås fast att urfolk har rätt till självbestämmande och har rätt att bevara och stärka sina egna politiska, juridiska, ekonomiska, sociala och kulturella institutioner. Sveriges regering uttalade 1977 (prop. 1976/77:80) att ”Samerna utgör en ursprunglig *befolkning* i Sverige, som är lika gammal eller äldre än landets majoritetsbefolkning”, och 2010 slog riksdagen fast i en grundlagsändring att det samiska *folkets* och andra etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv ska främjas (SFS 2010:1408). Detta innebär att samerna är erkända som ett folk av den svenska riksdagen och att samerna därmed också har rätt till självbestämmande (se prop. 2005/06:86). Sametingets inrättande 1993 lade grunden för hur ett samiskt självbestämmande kan institutionaliseras i Sverige. Det internationella folkrättsliga ramverket har under lång tid haft en stor inverkan på de samepolitiska argumenten för varför det samiska självbestämmandet behöver stärkas. Trots detta har det varit svårt för Sametinget som politiskt organ att formulera vad samiskt självbestämmande innebär (Nilsson 2021).

Utvecklingen av den internationella urfolksrätten, och med den en allt tydligare rättighetsdiskurs, har varit viktig för att bygga en normativ förståelse för urfolkens juridiska och politiska rättigheter (Kuokkanen 2019: 35). Samtidigt som urfolk strävar efter att få sina rättigheter erkända av nationalstaterna är de begränsade av att behöva framföra sina krav i det normativa språkbruk som finns tillgängligt i termer av *folk*, *nationer*, *suveränitet* och *rätt till självbestämmande* (Tully 1995: 39, 58). Med hänvisning till Wittgensteins ([1953] 2009) begrepp ”språkspel” hävdar såväl Tully (2002) som Turner (2006; 2021) att alla styrningsmodeller bygger på ett språkspel mellan de styrande och de styrda, ”[...] they act and contest within correlative intersubjective relations of power, which both enable and constrain the extent to which they can modify some of these while other remain immobile background relations of domination [...]” (Tully 2002: 546). När urfolk fokuserar på att få stater att erkänna rättigheter och därmed infogar sig i rättighetsdiskursen, som i sig kan ses som ett språkspel mellan staten och urfolket, kan det få som konsekvens att självbestämmandets relationella strukturer går förlorade (Kuokkanen 2019: 38). Exempel på sådana förlorade relationella strukturer kan vara att de inrättade institutionerna för politiskt självbestämmande separeras från frågor som berör naturresurser och därmed urfolks relation med de traditionella markerna (Corntassel & Bryce 2012; Coulthard 2014). Inrättandet av en institution som t.ex. Sametinget för att tillvarata samiskt självbestämmande i relation till staten, riskerar dels att befästa ojämlika maktförhållanden mellan staten och Sametinget, dels att denna övergripande institutionaliserade form av självbestämmande utelämnar relationella normer som definierar lokal autonomi och relationen mellan människa och landskap.

I den här artikeln kommer jag att lyfta fram samiska analysbegrepp som kontrast till den rådande juridiska rättighetsdiskursen kopplad till samiskt självbestämmande. De samiska begreppen visar genom sin innebörd på ett språkspel som har ett annat ontologiskt perspektiv. Begreppen beskriver de relationella kopplingarna mellan landskap, människa och tillgången på naturresurser, vilket tillsammans utgör en förutsättning för lokal autonomi. Genom att metodologiskt lyfta in samiska analysbegrepp utmanas det rådande normativa språkbruket runt självbestämmande och det framkommer nya teoretiska sätt att förstå samiskt självbestämmande och dess innebörd. Detta metodologiska angreppssätt hjälper även till att belysa de skärningspunkter och konfliktlinjer som förekommer såväl mellan Sametinget och staten som mellan de politiska partierna i Sametinget. Jag kommer först att redogöra för delar av de kritiska perspektiv som finns inom urfolksforskningen och hur dessa perspektiv återfinns i en svensk/samisk forskningskontext. Därefter beskrivs hur samiskt självbestämmande kan förstås när den juridiska rättighetsdiskursen kontrasteras genom användandet av samiska analysbegrepp och hur ett sådant arbetssätt ger ny teoretisk förståelse för vad samiskt självbestämmande är.¹

Kritiska perspektiv inom urfolksforskning

Över tid har den forskning som bedrivs om urfolk eller på annat sätt berör urfolks kulturer kritiserats för att exploatera urfolken och bidra till en stereotyp bild av urfolks samhällen där urfolksgrupperna själva har haft svårt att känna igen sig (Tuhawai Smith 2012). Liknande kritik har förts fram av samiska individer, där kritiken riktats mot forskningens relevans, att forskningen bidragit till att befästa ojämlika maktstrukturer eller till en exotifiering av det samiska (Samefolket 1967: nr 6,7; Samefolket 1978: nr 8). Olika strategier för att inkludera urfolk i forskningsprocessen har därför blivit en viktig fråga inom urfolksforskningen, ett förhållningssätt som kommit att få samlingsbegreppet urfolksmetodologi (Chilisa 2019; Kovach 2010; Tuhawai Smith 2012; Tuck & McKenzie 2014; Wilson 2008). Den urfolksmetodologiska litteraturen ger dock motstridiga bilder, där begreppet metodologi används på olika sätt och där ontologiska och epistemologiska resonemang blandas med mer forskningsetiska diskussioner. Inom litteraturen förekommer tre närliggande spår, som ibland går in i varandra, om vad urfolksmetodologi är och vad den omfattar: en teori om hur forskning bör utföras där begreppet metodologi omfattar såväl epistemologi och teori som metod (Swadener & Mutua 2008; Kovach 2010); ett förhållningssätt till forskning med ursprung i urfolkens egna kunskapssystem (Chilisa 2019; Windchief et al. 2018); eller ett paradigm som

1 Artikel bygger i delar på författarens avhandling från 2021 (Nilsson 2021).

inbegriper urfolkens ontologi, epistemologi och axiologi (etik), vilket innebär att valet av teoretiskt ramverk och val av metod blir viktiga överväganden (Kuokkanen 2000; Wilson 2008). Gemensamt för dessa spår kan dock sägas vara en utgångspunkt om en mer inkluderande urfolksforskning.

Det förekommer även kritik mot det urfolksmetodologiska forskningsfältet. Kritikens huvudsakliga innehåll riktar sig mot: att urfolksmetodologi riskerar att prioritera vilken metod som används eller hur forskningen presenteras i stället för dess resultat; att det finns en otydlighet i hur eller om urfolks epistemologier kan studeras och huruvida de kan ses som oföränderliga eller inte; att forskningen riskerar leda till en essentialisering av urfolk (Gone 2019, 2022; Windchief et al. 2018; Windchief & Cummings 2021). I en nordisk kontext har kritik riktats mot att de urfolksmetodologiska ansatserna kan medföra att urfolksforskningen blir något som utomstående inte kan förstå och att dikotomin mellan de som tillhör urfolksgruppen och de som inte gör det därmed blir större (Olsen 2016). Kritiken rör även att urfolksmetodologisk forskning i för stor utsträckning utgår från postkolonial teori samt gränsar till sameetnopolitisk aktivism (Hjelm 2023, 2024).

I en svensk/samisk forskningskontext har urfolksmetodologi främst beskrivits som ett begrepp som sägs sammanfatta urfolkens ontologi och epistemologi, där urfolkens världsbild ska vara utgångspunkten för att utmana västerländska maktstrukturer. Hur denna världsbild ser ut och hur den operationaliseras i den egna forskningen för att utmana maktstrukturer förklaras inte, utan urfolksmetodologi har fått formen av att vara något som forskaren obestämt ska förhålla sig till (Ledman 2015; Sandström 2020; Sehlin MacNeil 2014). I stället har de mer forskningsetiska diskussionerna kopplade till samisk forskning varit dominerande under de senaste åren, där exempelvis inkluderingen av samer i forskningsprocessen och forskarens relation till sina informanter/forskningsdeltagare diskuterats (se exempelvis Drugge 2016a, 2016b; Jonsson 2011; Kroik 2023; Ledman 2015; Sehlin MacNeil & March 2015; Svonni 2023).

Att tillämpa kritiska perspektiv inom samisk forskning

I relation till den tidigare forskning som har gjorts i en samisk kontext menar jag att det är flera delar som behöver problematiseras. Exempelvis kan begrepp som *inifrånperspektiv* tolkas som att det finns en tydlig linje mellan ett samiskt *inifrånperspektiv* och ett *utifrånperspektiv*, där *inifrånperspektivet* per automatik är att föredra. Ett sådant resonemang utgår delvis från ett maktlöst samiskt samhälle, utan egna arenor för agens, där forskaren blir någon som ska hjälpa till. Det behövs forskning med samisk tematik *utifrån* många olika perspektiv, såväl kritiska *inifrånperspektiv* som kritiska *utifrånperspektiv*. Problem uppstår om endast en metodologisk ansats ses som korrekt oavsett kontext eller

forskningsfält. Processen från att vara objekt för forskning till att kunna vara delaktig i den forskning som bedrivs om det egna samhället har varit och är fortfarande värdefullt för urfolk världen över, så även för samer. Dock blir en generell utgångspunkt om att samernas egen ontologi och epistemologi ska tas hänsyn till ofullständig. Den urfolksmetodologiska ingången behöver problematiseras såväl på en teoretisk nivå som utifrån olika forskningsfält.

När begrepp som världsbild, urfolksmetodologi eller ontologi och epistemologi används behöver även begreppens betydelse förklaras i den specifika urfolkskontext forskaren verkar inom (Nilsson 2024). Användandet av dessa begrepp behöver föregås av kritiska frågor som: Hur vet jag som forskare att det är en annan ontologi och epistemologi jag stöter på i mitt empiriska textmaterial eller hos mina informanter? Hjälper mig den teori och metod jag väljer att återfinna och analysera denna skiftande ontologiska utgångspunkt? Går en sådan utgångspunkt överhuvudtaget att återfinna i materialet? Och om det finns, vad innehåller den och hur påverkar den min forskning?

För mig är det svårt att se att det skulle finnas *en*, oförändrad, allom känd, samisk ontologi eller epistemologi. Världsbilder och kunskapssystem förändras över tid och delas inte av alla. Det är därför svårt, kanske omöjligt, att fylla alla beståndsdelar av samisk epistemologi och ontologi; det som finns skrivet är inget färdigt paket, klart att använda och tolka. Däremot finns det en stor mängd litteratur som på olika sätt beskriver delar av dessa världsbilder och kunskapssystem (se bl.a. Balto & Kuhmunen 2014; Jernsletten, K. 2012; Jernsletten, J. 2010; Kuokkanen 2010; Oskal 2011; Porsanger & Guttorm 2011; Sara 2009).

Min utgångspunkt i den här artikeln är att det finns en ontologisk kärna, spårbar genom normer och handlingar som kommer till uttryck genom de samiska språken och i samiska begrepp. Dessa kan ta sig uttryck i lokala, samiska rättsuppfattningar om hur naturresurser används, men även genom praktisk handling, till exempel hur man flyttar med renar och hur relationer med allt levande uppstår och bibehålls. Jag använder därför sydsamiska begrepp och deras betydelse som analytiska begrepp för att kontrastera befintliga teorier kring självbestämmande. Samtidigt måste jag vara varsam med att inte använda de samiska begreppen som något traditionellt, stängt, statiskt och fruset i tid som endast särskilt autentiska människor kan förstå.

Att utgå från urfolks egna språkliga begrepp, berättelser, ordspråk och kulturella praktiker, vilka ofta återspeglar urfolks egna rättsuppfattningar, har utvecklats och tillämpats genom forskning inom fältet *indigenous law* under det senaste decenniet (Black 2011; Borrows 2010, 2016, 2019; Friedland 2012; Friedland & Napoleon 2015; Gover 2020; Napoleon 2013; Napoleon & Friedland 2016). Det här forskningsfältet teoretiserar urfolks egna rättsuppfattningar, vilket kan inbegripa processer för utveckling, kommunikering och implementering av rättsuppfattningar, och att analysera innehållet i de egna normsystemen (Gover 2020). I en samisk kontext är det fortfarande väldigt lite

forskning som genomförts med ett sådant metodologiskt fokus (Labba 2020, 2021; Nilsson 2019, 2021).

Om man som forskare har en annan ontologisk utgångspunkt i sin forskning, så följer ett ansvar att förklara den och motivera valet i förhållande till det man studerar. Det genererar varken en ökad dikotomi eller bidrar till ökad mystik, utan förhoppningen är att det ger en bättre förståelse för just de skärningspunkter och de konflikter som kan uppstå när olika sätt att se på verkligheten möts. Mitt bidrag till detta forskningsfält är att visa hur samiska normer och rättsuppfattningar kan användas för att ge nya teoretiska och metodologiska sätt att analysera hur samiskt självbestämmande kan förstås. Precis som Borrows (2019: 18) menar jag att urfolks normsystem och rättsuppfattningar kan analyseras och teoretiseras, men att det är viktigt att inte göra dem universella eller att essentialisera användandet av dem.

Urfolks självbestämmande

Urfolks rätt till självbestämmande och till mark och vatten utmanar på många sätt den grundläggande idén om den gemensamma folkviljans förverkligande inom nationalstaten och hur detta ska förstås när en stat har två eller flera folk. Urfolksrätten utmanar emellertid inte bara nationalstaterna, även för urfolken själva kan urfolksrättens juridiska och rättighetsbaserade språk vara svårt att förhålla sig till och att applicera i den politiska kontext man lever inom.

Den juridiska förståelsen av urfolks rätt till självbestämmande har utvecklats i en internationell kontext under de senaste 30 åren (Anaya & Rodriguez-Pinero 2018; Åhrén, M. 2016; Hohmann & Weller 2018). Fortfarande finns det såväl skiftande praxis som olika argument för vad urfolks självbestämmande konkret innebär och hur det kan, eller bör, ta sig uttryck. Även de normativa argumenten för varför urfolk ska ha självbestämmande och särskilt uttalade rättigheter i förhållande till de majoritetssamhällen de lever inom varierar (jmf. Anaya 2004; Havercroft 2008; Moore 2003; Mörkenstam 2015; Young 2007).

Självbestämmande är som det uttrycks i urfolksdeklarationen knutet till begreppet *folk*. Användningen av begreppet *folk* och hänvisningen till artikel 1 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (ICCPR) kommer från den koloniala kontext där *folket* historiskt kunde härledas till bestämda territorier. Självbestämmande är alltså i grunden en territoriellt betingad rättighet, som inte baseras på etnicitet eller historiskt etablerade samhällen. I arbetet med att förhandla fram urfolksdeklarationen framhölls urfolks anknytning till land, men land eller territorium kunde av politiska skäl inte utgöra grunden för rättssubjektet. Det var tydligt att *folket* skulle självidentifieras och inte konstitueras utifrån existerande territoriella gränser. Rätten till självbestämmande för urfolk undantog därmed det som är avgörande för självbestämmandet för andra folk, nämligen territoriet (Weller 2018).

Det har allt sedan urfolksdeklarationens framtagande 2007 diskuterats hur den kan tolkas och förstås när det kommer till landrättigheter och rätten till naturresurser. Diskussionen har främst handlat om huruvida deklARATIONEN kan tolkas som att den utgår från att urfolken ska äga eller nyttja marken, vilket inflytande urfolk ska ha över naturresursernas användning och i vilka fall staternas respektive urfolkens suveränitet ska gå före (Gilbert & Doyle 2011; Errico 2011). I deklARATIONEN finns det en tydlig koppling mellan marken som ett fundament för urfolks liv och kultur och möjligheten för urfolkens kulturella, framtida överlevnad. Eftersom urfolks möjlighet till kulturell överlevnad bygger på en tillgång till naturresurser, måste urfolks tillgång till land, vatten och andra naturresurser väga tungt när frågan om nyttjande av dessa resurser tillämpas (Errico 2011: 334).

För urfolk som genom kolonisation blivit fråntagna sin territoriella suveränitet, sin autonomi eller sin anknytning till en viss plats försvåras möjligheten att etablera former för kollektivt självbestämmande som blir meningsfullt, eftersom kopplingen mellan självbestämmandet och territoriet är bruten (Moore 2015). Därför menar Moore (2015: 353) att stor hänsyn måste tas till historiska och kontextuella förhållanden när vi diskuterar hur en grupp bäst kan realisera sin rätt till kollektivt självbestämmande och att det inte per automatik kan förutsättas att det går att genomföras "in any formally inclusive political project". Utgångspunkten att urfolk har rätt till självbestämmande ställer stora krav både på nationalstaterna och på urfolken själva att hitta sätt att implementera och organisera detta självbestämmande på. Hur kan då samiskt självbestämmande förstås med en annan ontologisk utgångspunkt som en kontrast till den juridiska rättighetsdiskursen?

Samiskt självbestämmande som att *bearkadidh*

Att färdas är en väsentlig del av livet, åtminstone om du följer dina renar. Från kust till kust, genom skogar eller upp till fjällen igen. Flera samiska traditionella ordspråk handlar om att flytta.

Girdi loddi juoidá gávdná, muhto dat guhte orru, ii gávnna maidige/En flygande fågel hittar alltid något, en fågel som endast stannar hemma hittar ingenting. (Gaski & Solbakk 2011: 157)

Detta traditionella ordspråk återspeglar det nomadiska livssättet, där flyttandet är en nödvändighet för uppehållet, men också för att förse dig med det du behöver för att lära dig att överleva. Ordspråket poängterar också vikten av att vara i rörelse, att inte stanna upp. I ordspråket ligger en förståelse för en rättsuppfattning över hur du som människa placerar dig själv och förflyttar dig i ditt inre och yttre landskap och vilka färdigheter du behöver, för att *bearkadidh*. Samiskt självbestämmande kan förstås genom begreppet

bearkdadidh, som betyder att ha tillräckligt för att klara sig. Det innebär att ha tillgång till de beståndsdelar som det samiska samhället behöver och som innefattar relationer mellan både människor, djur och landskap. Tillgången och relationen till land, vatten och naturresurser är utifrån detta begrepp omöjligt att bortse ifrån när vi diskuterar samiskt självbestämmande.

Samernas rätt till land och vatten och ett eget kulturliv är lika obestridlig som andra folks och nationers rätt att själva bestämma och utforma sin egen framtid. [...] Samerna har genom historien värnat om sitt land och sin kulturs integritet byggd på ett outplånligt samband mellan människan och miljön i Sámieatnam. Sii'da-systemet är ett uttryck för denna relation och för en samisk samhällsordning med fasta rättsprinciper. Ur sii'da-systemet kan den nuvarande samebyorganisationen härledas. Samernas rätt till land och vatten bygger på sii'da-principens utnyttjande och fördelning av sameområdets resurser. (Åhrén, I. 1986: 17)

Citatet speglar *sijten* som en funktion för att förstå samisk autonomi, en samhällsordning som bygger på egna rättsprinciper. En *sijte* består av medlemmar från en eller flera familjer som exempelvis bedriver renskötsel tillsammans under hela eller delar av året, men begreppet används även i exempelvis kustsamiska lokalområden (Helander 2004). *Sijten* har också rättigheter till land knutet till ett visst geografiskt område som kan variera beroende på de ekologiska, biologiska, sociala och politiska förutsättningarna över tid (Oskal 1995; Sara 2011; Ween 2005). *Sijtens* funktion som en institutionaliserad arena på lokal nivå innehåller aspekter som territorialitet, kunskap, relationer, samspel, kompromisser, funktioner och regler. Sara (2011) talar om *sijten* som autonom, som en självstyrande enhet där vissa värden måste finnas representerade för att självstyret ska kunna fungera. *Sijten* kan alltså sägas institutionalisera lokal autonomi.

Vilka normer och rättsuppfattningar kopplar då människorna till specifika områden, till *sijten* och tillgången till naturresurserna? *Laahkoeh* är ett sydsamiskt begrepp som beskriver mänskliga relationer, som binder samman människor horisontellt och som fortfarande har betydelse i den sydsamiska kulturen (Kappfjell 2003). Dessa mänskliga relationer är beskrivna genom *laahkoeh* och de olika benämningar som är givna till varje person inom släkten. Förhållandet mellan människor, djur och landskap är sammanflätat genom *maadtoe*. *Maadtoe* är ett uttryck som benämner både släktskap och den geografiska tillhörigheten till ett visst område, vilket ger individer en kontinuitet i relationen med det omgivande landskapet (Ween 2005). När människor, djur och landskap kopplas till varandra genom *laahkoeh* och *maadtoe*, ger detta personer en kontinuitet och en rumslig relation till det omgivande landskapet. Genom *laahkoeh* får individer tillgång till naturresurserna inom ett givet område, och genom de relationerna ges också möjlighet att stanna kvar inom

sijten. Relationerna mellan människa, ren och landskap går över generationer, genom *laahkoe* och *sijte* till specifika landområden (Ween 2005). Rättigheter är utifrån detta synsätt inte något som är dig givet som individ i egenskap av att tillhöra ett urfolk. De skapas och återskapas genom dina relationer med såväl människor, djur som landskap.

Sijten är också en del av ett landskap, en plats – *dajve*. *Dajve* eller platsens betydelse är central för att förstå hur samiska traditionella aktiviteter är strukturerade utifrån ett rumsbegrepp och kopplade till en specifik plats. Helander (2001: 428) menar att genom att leva på en plats och genom de aktiviteter människan utför så skapas också en relation till markerna som varit motståndskraftig mot olika förändringar över tid. Platsen, eller territoriet med de naturresurser som ryms där, är en förutsättning för liv, men har även stor betydelse när det kommer till att förmedla kunskaper, sedvanor, normer och rättsregler till kommande generationer (Helander 2001: 435).

Kunskap och normer är de övriga beståndsdelar vid sidan av *dajve*, som behövs för att *sijten* ska kunna fungera som en autonom arena – på sydsamiska heter dessa begrepp *maahtoe* och *vuekie*. *Maahtoe* är den kunskap som människorna behöver för att kunna bruka och nyttja landskapet och *vuekie* är förmågan att omvandla kunskapen till gemensamma regler och normer för att kunna navigera i den rumsliga sfär som utgör såväl relationerna med landskapet som med människorna inom *sijten*. Ur ett sådant perspektiv går människorna inte att koppla från markerna. Landskapet, marken och platsen är den centrala utgångspunkten både för vad som konstituerar autonomi och vad som konstituerar människornas tillhörighet.

Samiskt självbestämmande, som jag beskrivit utifrån denna relationella förståelse, innebär att ha tillgång till de beståndsdelar som det samiska samhället behöver för att *bearkadidh*. Men för att kunna uppnå autonomi/självstyre behöver *dajve* vävas samman med människan, vilket sker genom *laahkoe* och *maadtoe*, en relation som institutionaliseras genom *sijten*. Bruket av naturresurserna och upprätthållandet av ett långsiktigt hållbart brukande ur såväl ett ekologiskt, kulturellt som socialt perspektiv kräver dock att människorna både har tillräcklig *maahtoe* och *vuekie*, en förmåga att omvandla kunskapen till praktiska normer och förhållningsätt.

Den här relationella förståelsen av självbestämmande sätter fingret på några av de centrala konfliktdimensioner som vi kan återfinna i den samiska självbestämmandediskussionen. Självbestämmanderätten utgår idag från att det är samerna som folk som konstituerar den kollektiva rätten till självbestämmande och det är samernas kollektiva rätt till land, vatten och naturresurser som framhålls. Om rätten till land och vatten ska förstås utifrån *sijtens* samhällsordning och rättsuppfattning, samtidigt som självbestämmandet konstitueras utifrån ett folkbegrepp, uppstår utmaningar: dels hur man ska balansera samernas kollektiva rättigheter med de individuella rättigheter som finns inneboende

i *sijtesystemet*, dels gällande hur de institutionella lösningarna för samiskt självbestämmande ska se ut på olika samhällsnivåer.

De samiska analysbegreppens användning och generaliserbarhet

De samiska begrepp som jag använder har beskrivits och använts i tidigare forskning, exempelvis inom socialantropologisk och rättsvetenskaplig forskning, för att beskriva sociala konstruktioner eller rättsuppfattningar kopplade till renskötseln i specifika geografiska områden (Labba 2018; Ween 2005). Det är också begrepp som är levande inom delar av de samiska lokalsamhällena och används såväl i sociala sammanhang som i det levande livet – inom renskötseln, i beskrivningen av landskapet, i beskrivningen av olika relationer eller i andra vardagliga sammanhang (Kappfjell 2003; Hermanstrand 2021). Är det då möjligt att använda dessa begrepp som analysbegrepp och applicera dem i en delvis annan kontext än där de ursprungligen använts?

Normer eller rättsuppfattningar kan vara praktiska handlingar eller mänskliga aktiviteter som strukturerar det sätt vi interagerar med andra. Vad som kan ses som rättsuppfattning är inget statistiskt eller något som är enkelt att definiera. En rättsuppfattning kan utvecklas utan att det i sig innebär en positionering mot statens lagstiftning (Svensson 2001: 28). I stället kan normsystem ses som en delad och lokal förståelse av vissa gemensamma rättigheter och skyldigheter (Ström Bull 2001: 88). De analysbegrepp jag beskriver återspeglar normer som utgör delar av en rättsuppfattning kopplad till självbestämmande, självkonstituering, naturresurser och autonomi (se även Hermanstrand 2021). De analytiska begreppen i artikeln kontextualiseras i hög grad till renen eller till ett renskötselsammanhang, vilket kan tolkas som att de endast är tillämpbara i en renskötselkontext. Det är inte avsikten, utan begreppens inneboende normer kan även tillämpas på en analytisk nivå i andra kontexter, som till exempel i relationen mellan Sametinget och den svenska staten.

När ontologier krockar

Urfolks självbestämmande kan utifrån en politisk-teoretisk kontext förstås som något relationellt, där det relationella avser arenan där urfolkssamhället och nationalstaterna möts (Broderstad 2010; Moore 2003; Mörkenstam 2015; Young 2007). På den arena där urfolk och nationalstaten möts ligger fokus på att hitta organisatoriska eller processuella lösningar för att urfolk och stat ska kunna mötas i de frågor där någondera parten har ett intresse som berör den andre. Dessa organisatoriska lösningar för relationen mellan stat och urfolk tar sin utgångspunkt i de skyldigheter staterna har för att tillgodose urfolkens rättigheter i enlighet med internationell rätt. Denna rättighetsdiskurs kritiserar

ibland för att den bidrar till att underminera urfolks egna världsbilder samt låser in urfolk i en hierarkisk relation med staten då de organisatoriska lösningarna bygger på befintliga politiska beslutsstrukturer. I stället för att vara en jämbördig relation förskjuts relationen mellan stat och urfolk till att handla om en politik av statligt erkännande, exempelvis av urfolks landrättigheter i lagstiftningen, utan någon egentlig positionsförflyttning (Kuokkanen 2019).

Att samiskt självbestämmande i sig är relationellt på den lokala nivån visar jag genom att beskriva självbestämmande som att *bearkadidh* genom *dajve*, *maahtoe*, *vuekie*, *maadtoe* och *laahkoeh*. Dessa begrepp beskriver en väv av landskap, tidigare generationer, djur, människor, naturresurser, kunskap och normer som något relationellt och oskiljbart på en lokal nivå. Denna samiska relationella förståelse har dock en annan ontologisk utgångspunkt än det politisk-teoretiska relationella självbestämmandet som fokuserar på stat – urfolk. Vad får då denna ontologiska skillnad för konsekvenser såväl när det gäller möjligheten att skala upp idén om självbestämmande som att *bearkadidh* i relationen med staten, samt för hur vi kan förstå rättighetsdiskursen och frågan om maktbalansen mellan samerna och den svenska staten?

Tidigare forskning visar att den svenska staten genom decennier varit ovilliga att på politisk väg förändra sin politik gentemot det samiska folket för att möta det krav på samiskt självbestämmande som Sverige återkommande blivit kritiserade av FN för att negligera (Mörkenstam 2019). Förändringar har i stället tvingats fram genom domstolsprocesser som Nordmalingsmålet och Girjasmålet som visar att rättighetsdiskursen kan vara ett stöd och ett viktigt verktyg för att på sikt förändra relationen till staten genom att juridiskt tvinga fram en förändring (Allard & Brännström 2021; Brännström 2020; Mörkenstam 2019). Rättighetsdiskursen kan därför inte enbart ses som ett tvång som staten låser in det samiska samhället i. Den kan även förstås som en sorts växelverkan mellan staten och det samiska samhället där rättighetsdiskursen, exempelvis i takt med att alltmer mark tas i anspråk, blir ett sätt för det samiska samhället att utmana staten via domstol.

Konsekvensen av att endast använda sig av denna rättighetsdiskurs är att de relationella värdena glöms bort. Dialogen med staten övergår till att bli en kraftmätning mellan rättsliga argument där relationella värden går förlorade. En mer jämbördig relation går inte att uppnå med enbart rättighetsargument när inte de ontologiska skillnaderna är synliggjorda. Att formulera och kommunicera de ontologiska utgångspunkter som ryms inom behovet av att *bearkadidh* är centralt för att också kunna hitta former för hur dessa normer kan skyddas. Rättighetsdiskursen kan vara viktig för viljan till förändring hos staten över tid, men den kan aldrig vara den enda utgångspunkten för de relationella lösningarna.

Om platsen och människorna är oskiljbara enheter som konstituerar såväl självbestämmandet som gruppen, ställs även den urfolksrättsliga

utgångspunkten om att det är folket som konstituerar självbestämmandet på sin spets. Utifrån den samiska begreppsvärld som jag använt mig av är det marken och landskapet i sig, som i relationen med människorna utgör grunden för autonomin eller självbestämmandet. Så vad innebär det för samiskt självbestämmande om det är folket, den enskilda människan eller ett visst landskap som konstituerar självbestämmandet? *Bearkadidh* handlar inte om självbestämmande som territoriell suveränitet utifrån rättighetsbaserade argument, argument som staten kraftigt motsätter sig, vilket inte minst är tydligt i den politiska debatten efter Girjas målet. Det handlar mer om att den relation av gemensamt ansvar som över tid uppstått mellan landskapet och människan och de ingående normer som styr denna relation, i sig har ett värde som konstituerar självbestämmandet.

Studier av politik och maktstrukturer med det samiska samhället som utgångspunkt behöver genomföras med flera olika perspektiv. Genom att använda samiska analysbegrepp går det att metodologiskt utmana skilda maktstrukturer eller språkspel och visa på hur samiskt självbestämmande kan förstås ur ett annat politisk-teoretiskt perspektiv. Genom att förklara begreppens innebörd och hur de används i analysen, varken essentialiseras eller mystifieras de olika perspektiven. De olika språkspelen synliggör den krock som uppkommer både i maktrelationen mellan staten och Sametinget, mellan Sametingets olika partier och mellan lokal och nationell nivå i synen på självbestämmande och tillgången till naturresurser. En sådan förståelse kan även vara ett bidrag till andra forskningsfält såsom exempelvis inom naturresursförvaltning. Samisk politik och samiska institutioner verkar inte i ett tomrum, utan det måste finnas en bred kunskap om den juridiska och politiska sfär som utgör nationalstaten för att också kunna förstå de skärningspunkter och konflikter som uppstår när samerna gör anspråk på denna sfär. Samtliga perspektiv behövs för att generera relevant forskning.

Litteraturförteckning

- Allard, Christina & Malin Brännström, 2021. "Girjas Reindeer Herding Community v. Sweden: Analysing the Merits of the Girjas Case", *Arctic Review* 12, s. 56–79.
- Anaya, S. James, 2004. *Indigenous peoples in international law* S. James Anaya. Oxford: Oxford University Press.
- Anaya, S. James & Luis Rodriguez-Pinero, 2018. "The Making of the UNDRIP", *The UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: A Commentary*, s. 38–62.
- Balto, Asta & Gudrun Kuhmunen, 2014. *Máhtáhit iežamet ja earáid!: sámi iešmearrideapmái, nášuvdnahuksemii ja jođiheapmái*. CálliidLágádus.
- Black, Christine, 2011. "Maturing Australia through Australian aboriginal narrative law", *South Atlantic Quarterly* 110(2), s. 347–62.
- Borrows, John, 2002. *Recovering Canada: The resurgence of indigenous law*. University of Toronto Press.

- Borrows, John, 2010. *Drawing out law: A spirit's guide*. University of Toronto Press.
- Borrows, John, 2016. *Freedom and Indigenous constitutionalism*. University of Toronto Press.
- Borrows, John, 2019. *Law's Indigenous Ethics*. University of Toronto Press.
- Broderstad, Else Grete, 2010. "The Promises and Challenges of Indigenous Self-Determination: The Sami Case The Arctic Is Hot, Part II: Iii. Civil Society". *International Journal* 66(4), s. 893–908.
- Brännström, Malin, 2020. "The Girjas Case – court proceedings as a strategy to enforce Sámi land rights", i *Routledge Handbook of Indigenous Peoples in the Arctic*. London: Routledge.
- Chilisa, Bagele, 2011. *Indigenous Research Methodologies*. London: Sage.
- Corntassel, Jeff & Cheryl Bryce, 2012. "Practicing Sustainable Self-Determination: Indigenous Approaches to Cultural Restoration and Revitalization", *Brown Journal of World Affairs* 18(2), s. 151–62.
- Coulthard, Glen, 2014. *Red skin, White Masks*. University of Minnesota Press.
- Doerfler, Jill, 2015. *Those who belong: Identity, family, blood, and citizenship among the White Earth Anishinaabeg*. MSU Press.
- Drugge, Anna-Lill, 2016a. *Ethics in Indigenous Research: Past Experiences – Future Challenges*. Vaartoe - Centre for Sami Research. Tillgänglig på <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-119987> (2020-05-06).
- Drugge, Anna-Lill, 2016b. "How can we do it right? Ethical uncertainty in Swedish Sami research", *Journal of Academic Ethics* 14(4), s. 263–79.
- Errico, Stefania, 2011. "The Controversial Issue of Natural Resources: Balancing States' Sovereignty with Indigenous Peoples' Rights", i Stephen Allen & Alexandra Xanthaki (red.). *Reflections on the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*. Oxford: Hart Publishing.
- Friedland, Hadley, 2012. "Reflective frameworks: Methods for accessing, understanding and applying Indigenous laws", *Indigenous LJ* 11: 1.
- Friedland, Hadley & Val Napoleon, 2015. "Gathering the threads: developing a methodology for researching and rebuilding Indigenous legal traditions", *Lakehead Law Journal* 1(1), s. 16–44.
- Gaski, Harald & Aage Solbakk, 2011. *Jodji lea buoret go oru : sámii sátnevádjaset ja daid vejolaš mearkkašumit otna*. Kárásjohka: CálliidLágádus.
- Gilbert, Jérémié & Cathal Doyle, 2011. "A new dawn over the land: shedding light on collective ownership and consent", i Stephen Allen & Alexandra Xanthaki (red.). *Reflections on the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*. Oxford: Hart Publishing.
- Gone, Joseph P., 2019. "Considering Indigenous Research Methodologies: Critical Reflections by an Indigenous Knower", *Qualitative Inquiry* 25(1), s. 45–56.
- Gone, Joseph P., 2022. "Indigenous research methodologies: X-marks in the age of community accountability and protection", *Qualitative Inquiry* 28(2), s. 164–70.
- Gover, Kirsty, 2020. "Legal Pluralism and Indigenous Legal Traditions", i *The Oxford Handbook of Global Legal Pluralism*.
- Havercroft, Jonathan, 2008. "Sovereignty, recognition, and indigenous peoples", s. 112–37 i Richard M. Price (red.), *Moral Limit and Possibility in World Politics*. Cambridge University Press. Tillgänglig på <https://eprints.soton.ac.uk/348781/> (2021-02-15).
- Helander, Elina, 2004. *Samiska rättsuppfattningar*. Nordiska inst. för miljö- och minoritetsrätt.

- Helander, Elina, 2001. "Samiska rättsuppfattningar i Tana", *NOU* 34, s. 425–94.
- Hermanstrand, Håkon, 2021. *Eie eller leie, valg eller tvang? Samiske bygsler i Vaapste og Raane 1690 – 1800: Samisk handlingsrom i kongemaktenes grenseland*. UiT Norges arktiske universitet. Tillgänglig på <https://munin.uit.no/handle/10037/21264> (2021-06-29).
- Hjelm, Jonny, 2023. "Forskaren som 'allied other'", s. 93–128 i L. Bennich-Björkman m.fl (red.), *Hålla huvudet kallt – om distanserat engagemang i en uppgjord tid*. Daidalos AB.
- Hjelm, Jonny, 2024. "Vetenskaplig ideologiproduktion. En kritisk granskning av urfolkismen i svensk forskning om samer", *Statsvetenskaplig tidskrift* 126(2): 299–335
- Hohmann, Jessie & Marc Weller, 2018. *The UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples: A Commentary*. Oxford University Press.
- Jernsletten, Jorunn L., 2010. "Bissie dajve: relasjoner mellom folk og landskap i Voengel-Njaarke sïjte". Tromsø: UiT Norges arktiske universitet
- Jernsletten, Kristin Kikki, 2012. "The hidden children of Eve: Sámi poetics guovtti ilmmi gaskkas". Tromsø: UiT Norges arktiske universitet
- Jonsson, Åsa Nordin, 2011. "Ethical guidelines for the documentation of árbediehtu, Sami traditional knowledge", s. 97–124 i *Diedut: Working with Traditional Knowledge: Communities, Institutions, Information Systems, Laws and Ethics*. Kautokeino: Sámi Allaskuvla/Sámi University College.
- Kappfjell, Tom, 2003. "Slektsbenevelser - laahkoeh", s. 215–22 i Hetta Eriksen Edel (red.), *Árvvut, Árvo, Vierhtie, Samiske verdier*. Karasjok: Davvi Girji.
- Kovach, Margaret, 2010. *Indigenous Methodologies: Characteristics, Conversations and Contexts*. Toronto: University of Toronto Press.
- Kroik, David, 2023. "The construction of spaces for Saami language use: language revitalisation in educational contexts". Umeå University.
- Kuokkanen, Rauna, 2000. "Towards an "Indigenous paradigm" from a Sami perspective", *The Canadian Journal of Native Studies* 20(2), s. 411–36.
- Kuokkanen, Rauna, 2010. "The Responsibility of the Academy. A Call for Doing Homework", *Journal of Curriculum Theorizing* 26(3).
- Kuokkanen, Rauna, 2019. *Restructuring Relations: Indigenous Self-determination, Governance, and Gender*. Oxford University Press.
- Labba, Kristina, 2018. *Renskötseľns interna organisering*. Tromsø: UiT Norges arktiske universitet, Det juridiske fakultet.
- Labba, Kristina, 2020. "Sámi Law: A Methodological Approach", *Arctic Review on Law and Politics* 11, s. 215–232.
- Labba, Kristina, 2020. "Rättssubjektet för renskötseľrätten enligt svensk rätt och reindriftsretten enligt norsk rätt, SvJT. Tillgänglig på <https://svjt.se/svjt/2020/571> (2021-08-11).
- Ledman, Anna-Lill, 2015. "Turning the gaze from 'Them' to 'Us': challenging the mainstream in indigenous research". Umeå: Vaartoe/Centre for Sami Research, Umeå University, s. 159–168
- Lightfoot, Sheryl, 2016. *Global Indigenous Politics: A Subtle Revolution Worlding Beyond the West*. London: Routledge.
- Moore, Margaret, 2003. "An Historical Argument for Indigenous Self-Determination", *NOMOS: Am. Soc'y Pol. Legal Phil.* 45, s. 89.
- Moore, Margaret, 2015. *A Political Theory of Territory*. Oxford: Oxford University Press.

- Mörkenstam, Ulf, 2015. "Recognition as If Sovereigns? A Procedural Understanding of Indigenous Self-Determination", *Citizenship Studies* 19(6-7), s. 634-48.
- Mörkenstam, Ulf, 2019. "Organised hypocrisy? The implementation of the international indigenous rights regime in Sweden", *The International Journal of Human Rights* 23(10), s. 1718-41.
- Napoleon, Val, 2013. "Thinking about Indigenous legal orders", s. 229-45 i *Dialogues on human rights and legal pluralism*. Springer.
- Napoleon, Val & Hadley Friedland, 2016. "An Inside Job: Engaging with Indigenous Legal Traditions through Stories", *McGill LJ* 4, s. 725.
- Nilsson, Ragnhild, 2019. "The Consequences of Swedish National Law on Sámi Self-Constitution – The Shift from a Relational Understanding of Who Is Sámi Toward a Rights-Based Understanding", *Ethnopolitics*, s. 1-19.
- Nilsson, Ragnhild, 2021. "Att bearkadidh: Om samiskt självbestämmande och samisk självkonstituering". Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
- Nilsson, Ragnhild, 2024. "Kommentar till professor Jonny Hjelms artikel 'Vetenskaplig ideologiproduktion – en kritisk granskning av urfolkismen i svensk forskning om samer'", *Statsvetenskaplig tidskrift* 126(2), s. 337-354.
- Olsen, Torjer A., 2016. "Responsibility, reciprocity and respect. On the ethics of (self-) representation and advocacy in Indigenous studies", *Ethics in Indigenous research. Past experiences–Future challenges*.
- Oskal, Nils A., 1995. "Det rette, det gode og reinlykken". Univ. Inst. for samfunnsvitenskap.
- Porsanger, Jelena & Gunvor Guttorm, 2011. *Working with traditional knowledge: communities, institutions, information systems, law and ethics : writings from the Árbediehtu pilot project on documentation and protection of Sami traditional knowledge*. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Prop. 1976/77:80. *Om insatser för samerna*.
- Prop. 2005/06:86. *Ett ökat samiskt inflytande*.
- Sandström, Moa, 2020. "Dekoloniseringskonst: Artivism i 2010-talets Sápmi". Umeå universitet.
- Sara, Mikkel Nils, 2009. "Siida and Traditional Saami Reindeer Herding Knowledge", *Northern Review* (30), s. 153-78.
- Sara, Mikkel Nils, 2011. "Land usage and siida autonomy", *Arctic Review* 2(2).
- Sehlin, MacNeil, Kristina, 2014. "Vad är urfolksmetodologier?", *Kulturella perspektiv* (1), s. 50.
- Sehlin MacNeil, Kristina & Jillian Marsh, 2015. "Indigenous research across continents: A comparison of ethically and culturally sound approaches to research in Australia and Sweden".
- SFS 2010:1408. *Lag om ändring i regeringsformen*.
- Simpson, Leanne Betasamosake, 2017. *As we have always done: Indigenous freedom through radical resistance*. University of Minnesota Press.
- Ström Bull, Kirsti, 2001. "Reindriftens rettshistorie i Finnmark 1852-1960", i NOU 2001:34, Tom G. Svensson (red.), *Samiske sedvaner og rettsoppfatningen - bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget*. Oslo: Statens Forvaltningstjeneste, Informasjonsforvaltning.
- Svensson, Tom G. (red.), 2001. *Samiske sedvaner og rettsoppfatninger: bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget; rapporter fra et forskningsprosjekt om samiske sedvaner og rettsoppfatninger*. Oslo: Statens Forvaltningstjeneste, Informasjonsforvaltning.

- Svonni, Charlotta, 2023. "Utbildning för samer: ambitioner och praktiker i nomad-och sameskolan från 1950-tal till 2010-tal". Umeå universitet.
- Swadener, Beth Blue & Kagendo Mutua, 2008. "Deconstructing the global postcolonial", s. 31–43 i *Handbook of critical and indigenous methodologies*.
- Tuck, Eve & Marcia McKenzie, 2015. *Place in Research: Theory, Methodology, and Methods*. New York and London: Routledge.
- Tuhiwai Smith, Linda, 2012. *Decolonial methodologies. Research and indigenous peoples*. London and New York, NY: Otago University Press.
- Tully, James, 1995. *Strange multiplicity: Constitutionalism in an age of diversity*. Cambridge University Press.
- Tully, James, 2002. "Political philosophy as a critical activity", *Political theory* 30(4), s. 533–55.
- Turner, Dale A., 2006. *This is not a peace pipe: towards a critical indigenous philosophy*. Toronto: University of Toronto Press.
- Turner, Dale, 2021. "On the politics of Indigenous translation", s. 175–188 i Hokowhitu, Brendan et.al (red.), *Routledge Handbook of Critical Indigenous Studies*. New York: Routledge
- United Nations, 2007. "United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples".
- Ween, Gro, 2005. *Sørsamiske sedvaner: tilnærminger til rettighetsforståelser*. Guovdageaidnu [Kautokeino]: Sámi Instituhtta.
- Weller, Marc. "Self-Determination of Indigenous Peoples: Articles 3, 4, 5, 18, 23, and 46(1)", s. 115–49 i Jessie Hohmann & Marc Weller (red.), *The UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. A Commentary*. Oxford: Oxford University Press.
- Wilson, Shawn, 2008. *Research is ceremony: indigenous research methods*. Black Point, N.S.: Fernwood Publishing.
- Windchief, Sweeney m.fl., 2018. "In Reciprocity: Responses to Critiques of Indigenous Methodologies", *Qualitative Inquiry* 24(8), s. 532–42.
- Windchief, Sweeney & Jason Cummins, 2022. "Considering Indigenous research methodologies: Bicultural accountability and the protection of community held knowledge", *Qualitative Inquiry* 28(2), s. 151–63.
- Wittgenstein, Ludwig [1953] 2009. *Philosophical Investigations*. Translated by G.E.M. Anscombe, P.M.S: Hacker and Joachim Schulte. Revised 4th edition by P.M.S Hacker and Joachim Schulte. London: Blackwell Publishing.
- Young, Iris Marion, 2007. *Global challenges: War, self-determination and responsibility for justice*. Polity.
- Åhrén, Ingvar, 1986. *Samernas Vilja. Svenska Samernas Riksförbunds resolutioner 1966-1985*. Härnösand: Centraltryckeriet.
- Åhrén, Mattias, 2016. *Indigenous peoples' status in the international legal system*. Oxford: Oxford University Press. Tillgänglig på <http://dx.doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198778196.001.0001> (2019-12-08).

SAMEFOLKET

1967. *Samefolket* (6).
1967. *Samefolket* (7).
1978. *Samefolket* (8).